

VIRTUS

29 | 2022

Leo van Putten

Huis Amerongen 1879-1977

Verdampend fortuin en de zoektocht naar continuïteit

166

Op zaterdag 22 september 1883 liet Godard John George Charles (Godard) graaf van Aldenburg Bentinck (1857-1940) aan de grens van Amerongen 21 saluutschoten dreunen ter verwelkoming van de stoomtram.¹ Er volgde een feestelijke lunch en burgemeester Henricus Spruijt (1845-1913) liet in een enigszins ronkende toespraak horen '[...] dat Amerongen welvaart zou gaan beleven, te midden van haar "schoone natuur". Een ijzeren band verbindt ons met het netwerk van spoorwegen, die steden en staten nauw aan elkaar verbindt. Wij delen in het wereldverkeer!'² Tevens dankte hij alle investeerders en noemde Bentinck in het bijzonder voor zijn morele en geldelijke steun. Godard zegde immers zeventienduizend gulden toe voor de investering,³ terwijl de Amerongse raad nog eens veertigduizend gulden reserveerde.⁴ Nog geen veertig jaar later klonken heel andere geluiden. Godard Bentinck gaf toen de predikant dr. Andries Willem Bronsveld (1839-1924) aanleiding een somber betoog te schrijven. 'De fortuinen verdwijnen, die worden vereischt om in zulk een woning te leven',

-
- 1 Ik kies er in het vervolg voor zowel de gehele naam, de afkorting Bentinck, als ook de voornaam van de graaf te gebruiken om de leesbaarheid te vergroten, niet uit gebrek aan respect voor de volledige naam.
 - 2 *Amerongsche Courant* (27 december 1883). Toegankelijk via Regionaal Archief Zuid-Utrecht, Wijk bij Duurstede (RAZU), zie <https://www.razu.nl/collectie/online-zoeken-in-kranten/?miadt=74&mizig=91> (laatst bezocht oktober 2022).
 - 3 *Amerongsche Courant* (26 september 1893).
 - 4 Regionaal Archief Zuid-Utrecht (RAZU), Archief Gemeentebestuur Amerongen 1811-1936 (AGA), inv.nrs. 1-12.

Afb. 1. Kasteel Amerongen (foto Fons van der Meer, 2012)

schreef hij in 1922 over het vertrek van Godard van Amerongen naar Zwitserland.⁵ ‘Het verdroot hem, het werd hem ondoenlijk nog langer het grootste deel van zijn inkomen als belasting op te brengen aan de burgerlijke kas.’⁶

Bronsveld nam kasteel Amerongen als voorbeeld om zijn ongenoegen te uiten over de sociaaleconomische veranderingen die maakten dat aristocratische families niet meer in staat waren hun kastelen, landgoederen en buitenplaatsen te onderhouden. Welke processen droegen ertoe bij dat het door hem genoemde ‘aloude kasteel’ uiteindelijk tussen 1879, het jaar van Godards komst naar Amerongen, en 1977 transformeerde van adellijk huis tot *Museum kasteel Amerongen*? In dit artikel beschrijf ik de problemen die kasteel eigenaren ondervonden inzake het behoud van hun eigendom als gevolg van de sociaaleconomische veranderingen in de samenleving. Deze financiële achteruitgang wordt bestudeerd in relatie met contemporaine politieke ontwikkelingen die invloed hadden op de keuzes die eigenaren maakten ten aanzien van het beheer van hun landgoed. De uiterst hiërarchische samenleving, met een dominante rol voor de adel, maakte geleidelijk plaats voor een democratische, op algemeen kiesrecht gebaseerde ordening.

⁵ Zie o.a.; het *Nieuwsblad van het Noorden* van 15 juni 1922 en de *Bredasche Courant* van 19 juli 1922.

⁶ Ibidem.

Waaruit bestonden Bentincks financieel-economische problemen en wat waren de oorzaken daarvan? Welke keuzes maakte hij ten aanzien van het beheer van zijn landgoed binnen de context van de specifieke Amerongse agrarische constellatie?⁷ In de geschiedenis van Huis Amerongen weerspiegelt zich niet alleen de historie van Godards (inter)nationale familie, maar zij is vanuit economisch perspectief ook een aanvulling op de historiografie over de neergang van adellijke landgoederen in de twintigste eeuw.

Historiografie

Wat bepalend was voor de neergang van de (inter)nationale adel gaf en geeft nog altijd aanleiding tot discussie. De Amerikaanse historicus A.J. Mayer schreef in *The persistence of the Old Regime. Europe to the Great War* (1981) dat in de negentiende eeuw de meeste Europese landen niet of nauwelijks geïndustrialiseerd waren. Hij concludeerde dat de adel, zeker in de rurale gebieden tot aan de Eerste Wereldoorlog, een prominente plaats behield die gebaseerd was op grootgrondbezit en prestige.⁸ Vooral in het Verenigd Koninkrijk is onderzoek verricht naar de economische neergang van het landgoed. David Cannadine beschrijft in *The decline and fall of British aristocracy* (1990) de periode vanaf 1870, toen de Britse aristocratie op het hoogtepunt van haar macht was. Na de Eerste Wereldoorlog bleef niet alleen een generatie zonen op de slagvelden achter, maar verdwenen ook welvaart, prestige en politieke betekenis van de aristocratie.⁹ Peter Mandler zag een andere ontwikkeling. In *The fall and rise of the stately home* (1997) neemt hij de lezer mee in de geschiedenis van de Engelse landgoederen tot eind twintigste eeuw. Aan het particuliere eigendom van kastelen en buitenplaatsen kwam voor de meesten een einde. Voor de landgoederen was er niettemin sprake van een 'doorstart', mogelijk gemaakt, aldus Mandler, door de liefde die natuur- en erfgoedliefhebbers voor 'the country house' koesterden.¹⁰ De Franse historicus Bertrand Goujon (2017) deed onderzoek naar het Huis Arenberg over de periode van de Franse Revolutie tot aan de Eerste Wereldoorlog. Zijn onderzoek laat zien hoe een internationale hoog-adellijke familie, met bezittingen en belangen in België, Luxemburg, Oostenrijk, Hongarije, Frankrijk en Duitsland, met de veranderende economische omstandigheden in de verschillende landen werd geconfronteerd.¹¹ De Arenbergs verdeelden hun economische (en politieke) belangen over verschillende familietakken, verspreid over Europa en consolideerden hun positie.¹²

Nederlands onderzoek naar de economische neergang van het kasteel en de buitenplaats in de twintigste eeuw is schaars. Met hun essay *Towards a new template for Dutch history*

7 Veel overzichtspublicaties over de ontwikkeling van het Nederlandse platteland zijn er niet; Y. Kuiper, 'Aristocratische distinctie en aan de top blijven', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 19 (2012), 63-82; A. van der Woud, *Het landschap, De Mensen, Nederland 1850-1940* (Amsterdam, 2020).

8 A.J. Mayer, *The persistence of the Old Regime. Europe to the Great War* (Londen, 1981).

9 David Cannadine, *The decline and fall of British aristocracy* (New Haven, 1990).

10 Peter Mandler, *The fall and rise of the stately home* (New Haven, 1997).

11 B. Goujon, *Les Arenberg. Le gotha à l'heure des nations 1820-1919* (Parijs, 2017).

12 B. Goujon, 'Remaining at the top of the European aristocracy', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 17 (2010), 120.

(2010) schonken Paul Brusse en Wijnand Mijnhardt aandacht aan de agrarische conjuncturen die invloed hadden op het stichten en afstoten van buitenplaatsen.¹³ De Natuurschoonwet (NSW), onderzocht door Wybren Verstege, zorgde tussen 1924-1995 voor wat lucht onder eigenaren die tegen de klippen op probeerden hun landgoederen in stand en in eigen handen te houden.¹⁴ Het waren volgens Elyze Storms-Smeets de stijgende belastingen en kosten voor arbeid die uiteindelijk het einde betekenden van de meeste landhuizen, buitenplaatsen en landgoederen in de twintigste eeuw.¹⁵ Hanneke Ronnes en Conrad Gietman betogen in het essay *De laatste oorlog van het kasteel* (2020) dat het de Tweede Wereldoorlog was die het uiteindelijke omslagpunt vormde van de ondergang van het kasteel en de buitenplaats. Het exacte moment van dat omslagpunt is moeilijk te bepalen, maar zeker is wel dat waar veel landgoederen eind negentiende eeuw nog in particulier bezit waren van adellijke families, veruit de meesten in de twintigste eeuw zijn overgegaan naar stichtingen, verenigingen en andere organisatievormen.¹⁶

In een recent verschenen publicatie (2020) over kasteel Biljoen in Velp gaat Piet van Cruyningen dieper in op de economische golfbewegingen in de afgelopen anderhalve eeuw op Biljoen.¹⁷ Dit deed hij eerder voor de Graafschap in Gelderland.¹⁸ Daar constateerde hij dat naast economische factoren ook het verminderde sociale en politieke belang van de landbezittende elite een rol speelde.¹⁹ Van Cruyningen concludeert dat veel landgoederen in de twintigste eeuw in handen kwamen van natuurbeschermings- of erfgoedorganisaties, omdat de eigenaren niet langer in staat waren hun bezittingen rendabel te houden.²⁰ Die rentabiliteit werd vanaf de jaren 1880 een groeiend probleem. De opbrengst van bossen en andere exploitaties ging fors achteruit. Hout was als brandstof weggevalen door het toegenomen gebruik van steenkool. Het rendement op bosbouw werd geschat op nog slechts 1,25 procent.²¹ Van Cruyningen constateerde dat de keuze voor het afstoten van minder rendabele delen

-
- 13 P. Brusse en W. Mijnhardt, *Towards a new template for Dutch history* (Zwolle-Utrecht, 2010); zie ook: Y. Kuiper en V. Sleetbe, 'Naar nieuwe wegen voor elite- en adelsonderzoek in Nederland. Discussiedossier bij Towards a new template van Brusse en Mijnhardt', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 19 (2012), 147-159.
 - 14 W. Verstege, 'Adel en natuurschoon in Nederland 1928-1973', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 16 (2009), 177-194; W. Verstege, *Vrije wandeling, Het parlement, de fiscus en de bescherming van het particuliere Nederlandse natuurschoon, De Natuurschoonwet tussen 1924 en 1995* (Amsterdam, 2012).
 - 15 E. Storms-Smeets, 'From elite to public landscapes. The case of the Klarenbeek estate in Arnhem, 1880-1950', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 23 (2016), 147.
 - 16 Naar schatting wordt nog maar dertig procent van de kastelen en buitenplaatsen in Nederland particulier bewoond. Zie: F. Vogelzang, *Nieuwe functies voor kastelen en buitenplaatsen. Een eeuw herbestemming* (Wijk bij Duurstede, 2016), 21; M. Purmer, 'Valbijl of vangnet? Natuurmonumenten, de adel en de verwerving van landgoederen en buitenplaatsen 1905-1980', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 27 (2020), 9-31.
 - 17 P.J. van Cruyningen, 'De toekomst van Biljoen', in: C. Gietman e.a., *Biljoen. Kasteel, bewoners, landschap* (Zwolle, 2020), 303-313.
 - 18 P.J. van Cruyningen, *Landgoederen en landschap in de Graafschap* (Utrecht, 2005).
 - 19 Ibidem, 116-123.
 - 20 Cruyningen, 'De toekomst van Biljoen', 3.
 - 21 Ibidem, 307.

van landgoederen door meerdere families werd omarmd als een uitweg.²² Na de Tweede Wereldoorlog bleek ook kasteel Biljoen structureel verliesgevend. Dat gold volgens van Cruyningen waarschijnlijk voor alle landgoederen en vond zijn oorzaak in de naoorlogse ontwikkeling van de Nederlandse economie.²³

Internationale habitus

De familie van Aldenburg Bentinck was ingebed in de hoge en oude Europese adel.²⁴ Godard werd geboren uit het op 30 januari 1846 in Bergheim (Duitsland) gesloten huwelijk tussen Carel Anton Ferdinand (Carel Anton) graaf van Aldenburg Bentinck (1792-1864) en diens bruid Caroline Mechteld Emma Charlotte Christine Louise (Mechteld) gravin zu Waldeck und Pyrmont (1826-1899).²⁵ Mechteld kocht voor haar zoon Godard in 1879 het Huis Amerongen van diens peettante Elisabeth Child Villiers (1821-1897).²⁶ De Bentincks waren 'at home in the Netherlands, in Germany and in Great Britain', schreef Menoucha Ruitenbergh in het jaarboek voor adelsgeschiedenis *Virtus*.²⁷ Of dat klopt valt te bezien. Godard voelde zich in ieder geval niet onmiddellijke 'at home' in Nederland. Hij was onzeker over zijn nationaliteit en zou dat ook heel lang blijven. Dat had onverwachte consequenties en zorgde in een tijd van toenemend nationalisme voor de nodige belemmeringen. Hij was een twijfelaar en vroeg het Nederlanderschap pas in 1915 aan, na eerst het Duitse overwogen te hebben en voor zijn halfslachtige poging het Engelse te krijgen een afwijzing te hebben ontvangen. Het frustreerde hem en had ook praktische consequenties. Hij zag zijn aanvankelijke ambitie een rol binnen de Nederlandse politiek te spelen mislukken door de twijfel aan zijn Nederlanderschap.

Godards uitwijken naar Zwitserland paste bij zijn internationale habitus. Meerdere families uit de hoge Europese adel zochten naar wegen om hun bezittingen veilig te stellen.²⁸ Zijn neef William (1880-1958), eigenaar van het landgoed Middachten in de Steeg, zocht de oplossing enige tijd in omgekeerde richting. William kreeg met zijn bezittingen in het Duitse Gaildorf direct na de Eerste Wereldoorlog te maken met financiële druk als gevolg van

22 Ibidem.

23 Ibidem, 308.

24 Zie ook: M. Ruitenbergh, 'The Bentinck family archives, Highlights and suggestions for further research', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 25 (2018), 102-113.

25 Zie ook: R.W.A.M. Cleverens, *De graven van Aldenburg Bentinck en Waldeck-Limpurg* (s.l., 1983); A. Koolman, *Die Bentincks, eine Niederländische Adelsfamilie in Nordwest Deutschland im 18. Jahrhundert* (Oldenburg, 2003); P.E. Schazmann, *The Bentincks, the history of a European family* (Londen, 1976).

26 Na de dood van zijn peettante in 1897 erfde Godard ook het naburige landgoed Zuylestein, en ongeveer een miljoen gulden aan aandelen en obligaties.

27 Zie: Ruitenbergh, 'The Bentinck family archives', 102-113.

28 Vgl: M. Wrede en L. Bourquin, red., *Adel und Nation in der Neuzeit. Hierarchie, Egalität und loyalität, 16.-20. Jahrhundert, Beihefte der Francia* 81 (Ostfildern, 2016); Goujon, 'Remaining at the top of the European aristocracy', 109-122; zie ook: M. Marini, 'Between cosmopolitanism and nationalism. The House of Arenberg in the long nineteenth century', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 26 (2019), 217-220.

het door de Weimarrepubliek ingestelde ‘Reichsnotopfer’.²⁹ Hij kwam enige tijd terug naar Nederland om vervolgens in september 1930 opnieuw naar Duitsland te vertrekken. Daar was het belastingregime inmiddels aantrekkelijker dan in Nederland.³⁰ B.L.A. Ruys, gedurende het interbellum rentmeester van Middachten, correspondeerde hierover met de graaf en gaf aan dat deze nu lang genoeg in Duitsland had verbleven om door de fiscus als buitenlander te worden beschouwd.³¹ Ruys waarschuwde wel dat volgens de Nederlandse belastingwetten een buitenlander hoogstens negentig dagen het recht had in Holland te wonen zonder belasting te betalen voor zijn personeel, auto en paarden. ‘U kunt het beste begin juni naar Middachten komen en zorgen dat u voor september weer weg bent’.³²

Financieel bergafwaarts

Vanaf de jaren twintig van de twintigste eeuw ging het in Amerongen financieel bergafwaarts. Stijgende loonkosten en dalende landbouwopbrengsten brachten Godard verder in de problemen.³³ Terwijl de jonge Godard met zijn investering in de tram het initiatief had genomen om Amerongen aan te sluiten op de nieuwe infrastructuur, ontbraken dergelijke initiatieven in zijn latere jaren. Om de dalende inkomsten te compenseren, werden de bewoners van de grafelijke bezittingen in 1922 verrast met een verdubbeling van de huurprijs. Deze poging om de financiële druk bij Bentinck te verlichten, leidde tot commentaar van huurders en berichten in de *Amerongse Courant*.³⁴ In hetzelfde jaar vertrok Bentincks beroemdste gast, de in ballingschap gevluchte keizer Wilhelm II, naar Huis Doorn. Eerder is wel eens de suggestie gewekt dat het keizerlijk intermezzo van 4 november 1919 tot 16 mei 1920 voor een grote aanslag op het financiële vermogen van Bentinck had gezorgd.³⁵ Recent onderzoek in het Ameronger archief komt tot een andere uitkomst.³⁶ Vanaf 22 november 1918 werden alle uitgaven ten behoeve van het keizerlijk verblijf bijgehouden in een ‘journaal van uitgaven ten behoeve van het verblijf van de ex-keizer’.³⁷ Hieruit valt op te maken dat vrijwel alle kosten werden betaald uit bijdragen van de Nederlandse overheid en door de keizer zelf.

Niettemin ontwikkelden er zich financiële problemen. Uit processtukken blijkt dat graaf Bentinck een proces aanspande tegen de Van Ranzow’s Bank.³⁸ Het kwam erop neer dat hij

171

29 Deutsches Gesetz über das Reichsnotopfer. Vom 31. Dezember 1919. (R.G.Bl. 1919 Nr. 252 S. 2189). (1920). *FinanzArchiv / Public Finance Analysis*, 37 (2), 203-216, zie: <http://www.jstor.org/stable/25759587> (laatst bezocht oktober 2022).

30 H. Dijkerman, *Eerste koetsier* (Dieren, 2009), 71-78.

31 Archief Middachten, rentmeesters archief C3.

32 Ibidem.

33 Het Utrechts Archief (HUA), archief Huis Amerongen, inv.nr. 554, Rapport van Lingen.

34 *Amerongsche Courant* (1922).

35 Y. Kuiper, ‘Trouw aan de keizer’, *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 24 (2017).

36 R. Kousbroek, *Help de Keizer komt!* (Amerongen, 2018), 39; zie ook: L.J.B.M. Klaus (red.), *Honderd jaar bewoningsgeschiedenis Huys Amerongen 1879-1979* (Amerongen, 2021), 119-121. Niet gepubliceerd: ter inzage op Museum kasteel Amerongen.

37 HUA, archief Huis Amerongen, inv.nr. 4492.

38 HUA, archief Huis Amerongen, inv.nr. 1173.

Afb. 2. Godard John George Charles graaf van Aldenburg Bentinck, heer van Amerongen (1857-1940) (foto F. Kramer, medio 1930; coll. Het Utrechts Archief, catalogusnummer 827542)

zijn schulden niet meer kon aflossen en probeerde een weg te vinden om daar onderuit te komen. Hij beschuldigde de bank ervan veel te hoge provisie te rekenen. De rechtbank in Arnhem verklaarde Godards eis onontvankelijk.³⁹ Hij had in 1916 krediet van deze bank gekregen, dat gedekt was door een groot aantal effecten. Het is aannemelijk dat dit verband houdt met het overlijden van zijn echtgenote Augustine Wilhelmine Louise Adrienne (Louise) van Bylandt (1861-1916). Na haar dood erfden de kinderen van Godard haar vermogen, een totaalbedrag van fl. 1.592.427,14.⁴⁰ Uit de memorie van successie blijkt dat de kinderen ieder een vijfde deel van dit vermogen kregen toebedeeld. De jaarlijkse inkomsten van ongeveer fl. 50.000, die voor Godard nodig waren om Amerongen te bewonen in de stijl die hij gewend was, kwamen te vervallen.⁴¹ Zijn kredietwaardigheid nam hierdoor verder af.

³⁹ Ibidem

⁴⁰ HUA, archief Huis Amerongen, inv.nr. 4463.

⁴¹ HUA, archief Memories van successie, inv.nr. 26, nr. 91, reg. 4, nr. 2/2024, W. Schroot notaris te Amerongen. Jaarlijkse inkomsten van fl. 50.000, schatting op basis van een rente van 3%.

De financiële zorgen groeiden Godard boven het hoofd, waardoor een conflict met de gemeente Amerongen als belastinginner ontstond.⁴² Door de toegenomen belastingdruk na de Eerste Wereldoorlog, zowel wat betreft de belasting op nationaal als op gemeentelijk niveau, vond graaf Bentinck dat hij deze lastendruk niet meer voor zijn rekening kon nemen. Pogingen om tot een vergelijk te komen strandden.⁴³ Bentinck schreef zich uit bij de gemeente Amerongen.⁴⁴ Het blijft onduidelijk of hij ook werkelijk naar Zwitserland vertrok of tijdelijk bij familie in Engeland of Duitsland verbleef. Hij belastte zijn schoonzoon Sigurd von Ilseman met het beheer van landgoed en kasteel Amerongen tegen een beheerdersvergoeding. Die aanstelling werd geformaliseerd in een acte van overeenkomst waarbij Von Ilseman het gebruik van Amerongen verkreeg van 1 mei 1922 tot 30 april 1924.⁴⁵ Hij kreeg het recht de jaarlijkse kosten van onderhoud, geschat op vijfduizend gulden, in rekening te brengen. Ook verplichtte hij zich het personeel nodig voor bewoning en onderhoud in dienst te nemen.⁴⁶ Graaf Bentinck keerde uiteindelijk terug op het huis, maar het blijft onduidelijk hoelang hij precies weg is geweest.⁴⁷ De bedrijfsvoering in Amerongen kwam in 1925 in handen van de in Wageningen geschoolde rentmeester ir. Joh. Tenge. De activiteiten van Tenge richtten zich met name op mogelijkheden ter financiële verlichting. Diverse bezuinigingen werden voorgesteld, onder andere de inning van achterstallige pacht en het opzeggen van jachthuren. Ondanks de financiële zorgen stond het landgoed van Bentinck in 1930 nog altijd op plaats drie van grootste landgoederen die onder de Natuurschoonwet vielen; alleen Rosendael en Twickel gingen hem nog voor. Middachten kwam met 1027 hectaren op de achtste plaats.⁴⁸ Omvang is echter geen synoniem voor waarde.

173

Noodklokvergadering

De dreigende teloorgang van de landgoederen was aanleiding voor de Algemene Nederlandsche Wielrijdersbond (ANWB) en de Vereniging Natuurmonumenten om in 1926 een 'Noodklokvergadering' te beleggen.⁴⁹ Het land moest worden wakker geschud om verdere achteruitgang te voorkomen. De Natuurschoonwet van 1928 bood verlichting. De onder deze wet gerangschikte landgoederen kregen fiscale voordelen, mits men aan diverse criteria voldeed, zoals openstelling voor het publiek.⁵⁰ De Natuurschoonwet bracht naast verlichting ook administratieve last. De rentmeester moest voor allerlei handelingen toestemming vragen. Toen de Amerongse uiterwaarden door het buiten de oevers treden van de rivier de Ne-

42 RAZU, AGA, inv.nr. 351, jaarrapport gemeente Amerongen. Voor Godard werd in 1922 de hoofdelijke om-slag vastgesteld op fl. 11.108, 45.

43 *Het Vaderland, staat en letterkundig nieuwsblad*, 15 april 1922.

44 RAZU, AGA, inv.nr. 824, Burgerlijke stand Amerongen, 22-4-1922.

45 HUA, archief Huis Amerongen, inv.nr. 1611.

46 Ibidem.

47 RAZU, AGA, inv.nr. 395, Bevolkingsregister Amerongen 1916-1930, blad nr. 68.

48 Versteegen, *De Vrije wandeling*, 141.

49 M. Purmer, *Het landschap bewaard. Natuur en erfgoed bij natuurmonumenten* (Hilversum, 2018), 103.

50 Versteegen, 'Adel en natuurschoon in Nederland 1928-1973', 177-194.

der-Rijn vol water stroomden, vielen twee zware populieren om, terwijl er één bleef staan. Er moest toestemming komen de laatste te vellen, met als argument het gevaar voor het weidende vee.⁵¹ Tenge klaagde over deze administratieve verplichtingen steen en been.

Toch bleef de druk op het landgoed groot. Naast een stijgende belastingdruk had de verslechterde financiële situatie van grootgrondbezitters ook te maken met lagere inkomsten uit grondbezit en andere bronnen, waaronder Russische obligaties. Godards exemplaren werden onlangs in een grote doos via een veiling aangeboden en door het museum aangekocht. De coupons waren voor het grootste deel niet geïnd.⁵² Daarnaast liep de Amerongse tabaksteelt, een belangrijk deel van Godards inkomsten, sterk terug. Goedkopere en kwalitatieve tabak uit Indië zorgde voor toenemende concurrentie. In 1930 was het aantal hectaren tabaksland gedaald van honderd naar dertig.⁵³

Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw was op de Amerongse berg ten noorden van het dorp productiebos aangelegd, bestemd voor hout voor de mijnbouw. Na zijn komst naar Amerongen in 1879 investeerde Godard daar verder in.⁵⁴ Tot omstreeks 1900 had deze boscultuur een zeer extensief karakter en de exploitatie vond op weinig economische wijze plaats. Veel werd aan het toeval overgelaten. De vooruitgang van de bosbouwwetenschap vanuit het in 1877 opgerichte Rijkslandbouwproefstation in Wageningen en de ervaringen die daar werden opgedaan, deden de resultaten verbeteren.⁵⁵ In 1906 bestond de berg, na een periode van grootschalige aanplant, voor 75 procent ($\pm$ 1500 ha.) uit productiebos. De crisis van de jaren 1930 zorgde voor een achteruitgang in de eertijds lucratieve houtverkoop. In 1932 gingen door protectionistische maatregelen van de Europese staten de grenzen dicht voor Nederlandse steenkool.⁵⁶ De lonen daalden en talloze mijnwerkers werden ontslagen. De houtverkoop ten behoeve van de mijnbouw stagneerde en leverde minder op. Door dit alles derfde ook Godard inkomsten.

Economische initiatieven die Amerongen moesten moderniseren, kwamen traag op gang. De combinatie van een in essentie conservatief dorpsbestuur en minstens zo behoudende graaf stonden modernisering in de weg. Mayer beweert dat de adel tot de Eerste Wereldoorlog een prominente plaats behield gebaseerd op grootgrondbezit en prestige.⁵⁷ Bij Godard valt deze stelling zelfs tot aan zijn dood in 1940 te verdedigen, zij het met een geleidelijk inleveren van concrete invloed. De invloed die wel bleef, lijkt vernieuwing van de dorpsamenleving in de weg te hebben gestaan. Dat werd bijvoorbeeld zichtbaar in verschillen tussen

51 HUA, archief Huis Amerongen, inv.nr. 538.

52 Gearchiveerd op 'Museum kasteel Amerongen'. Een eerste inventarisatie laat een bedrag van omstreeks 40.000 gulden aan gekochte Russische obligaties zien, aangekocht tussen 1890-1900. Ongeveer 60% kon na de revolutie van 1917 niet meer worden geïnd.

53 RAZU, AGA, inv.nr. 309-368, verslagen van de landbouw.

54 Ibidem, inv.nr. 310.

55 Economisch-technologisch instituut voor Utrecht, *Rapport-betreffende de bestaansbronnen der gemeenten Amerongen en hun mogelijk toekomstige ontwikkelingen* (Utrecht, 1956), 51.

56 M. Schoffelen, *Groene heuvels, zwarte wolken* (Nijmegen, 2019), PDF download (docplayer.nl), 13-21; F. Deen, 'Het "zwarte verleden" van Limburg', *Historisch Nieuwsblad* 9 (2003).

57 Mayer, *The persistence of the Old Regime*.

Amerongen en de buurdorpen op de Utrechtse heuvelrug, waar zowel economische initiatieven als mobiliteit zich positiever ontwikkelden. Het in hoofdzaak vasthouden aan de traditionele sectoren zorgde ervoor dat het dorp relatief lang een sterk agrarisch karakter behield, wat modernisering in de weg stond. Amerongen wist de achteruitgang niet op te vangen, zoals dat bijvoorbeeld in Rhenen (met industrialisatie) en Leersum (door activering van recreatie) beter lukte.⁵⁸ Het dorp kwam in een relatief isolement, de bevolkingsomvang nam minder toe dan in de buurgemeenten.⁵⁹ De welvaart in Amerongen raakte achterop.⁶⁰

Yme Kuiper stelde een lacune vast met betrekking tot de kennis over het opgaan van de plattelandsdorpen in de moderne tijd.⁶¹ Binnen het huidige wetenschappelijke discours ziet Kuiper met name onvoldoende aandacht voor dat deel van negentiende en vroeg twintigste-eeuws Nederland, dat nog niet in de stroomversnelling van de modernisering was geraakt. De geschiedenis van het redelijk geïsoleerd liggende dorp Amerongen laat zien hoe het proces zich hier voltrok. Bontincks invloed als grootgrondbezitter en grootste werkgever was aanzienlijk. Grote infrastructurele veranderingen konden niet zonder zijn medewerking plaatsvinden, alleen al vanwege zijn grondbezit. De aanleg van de tramverbinding tussen Utrecht en Arnhem kon op Godards morele en financiële steun rekenen.⁶² Het was een stap vooruit in de ontwikkeling naar een moderne infrastructuur. Een commerciële langetermijnvisie ontbrak echter en de initiatieven die hij nam en/of ondersteunde, versterkten toch vooral de oude structuur. Zijn investeringen in een roomboterfabriek, gladiolenteelt en steun aan de steeds krimpende tabaksindustrie leverden geen economische opleving op, eerder een verzwakking van zijn vermogen.⁶³

Voorbeelden van succesvolle aanpassing drongen niet tot hem door of (h)erkende hij niet. Ingrijpende ondernemende initiatieven, zoals bijvoorbeeld de familie Van Reenen op hun landgoed in Bergen lieten zien of de Van Pallandts op het in Zuid-Holland gelegen landgoed Duinrell, ontbraken in Amerongen. Om het landgoed rendabel te maken, stichtten de Van Reenens een complete badplaats, bouwden een hotel en een villadorp. Een tramlijn bracht de toeristen comfortabel naar het dorp.⁶⁴ Op Duinrell brachten naast motor- en autoraces openluchtvoorstellingen en een theetuin nieuw elan.⁶⁵ Buitenplaatsen en landgoederen werden ook overgedragen aan een beheersstichting, waarin de betrokken familie een stem hield.⁶⁶

58 Economisch-technologisch instituut voor Utrecht, 18.

59 Amerongen groeide van 1892 tot 1940 van 2400 naar 3000 inwoners. Leersum van 1340 naar 2487, Doorn van 1887 naar 4.773 en Maarn van 738 naar 2182.

60 Economisch-technologisch instituut voor Utrecht, *Rapport*, 12.

61 Kuiper, 'Aristocratische distinctie en aan de top blijven', 63-82; zie ook: A. van der Woud, *De Nieuwe Mens. De culturele revolutie in Nederland rond 1900* (Amsterdam, 2015), 10.

62 L.P. van Putten, *Amerongen een aanzienlijk vleck* (Utrecht, 2013), 81-106.

63 Ibidem.

64 Laarse, R. van der en Y. Kuiper, red., *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (Hilversum, 2005), 23.

65 Draaijer, *Landgoed als leerschool*, 15-18. Ronnes en Gietman, *De laatste oorlog van het kasteel*, 2.

66 Vgl. Ph.M. Bosscher, 'Een weerzien. Rondgang langs Nederlandse kastelen aan de hand van Moes en Sluyterman, annex enkele gedachten over de adellijke woonsteden "toen en nu"', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 13 (2006), 188-196.

Ook de ‘extended’ family speelde nauwelijks een rol in de besluitvorming rond de toekomst van Amerongen. Waar de generatie van Godard over alles overleg voerde, is dat na de dood van zijn broer en *pater familias*, Willem Karel Philips Otto (William) graaf Bentinck (1848-1912) van Middachten, tot stilstand gekomen. Ieder ging een eigen weg. Nochtans bleven de overige grote domeinen zoals Middachten, Twickel, Weldam en Zuylestein wel binnen de familie. Daar lagen de verhoudingen anders en bleven erfgenamen aan het roer die ver wilden gaan om het bezit bij elkaar te houden.⁶⁷

Onafhankelijk advies

De zorgen namen toe en er werd besloten deskundige hulp in te schakelen. Het accountantsbureau E.D. van Lingen uit Den Haag werd gevraagd een aanpassingsplan van inkomsten en uitgaven te schrijven.⁶⁸ Het uiteindelijke rapport werd op 7 september 1935 aangeboden, met gedetailleerde overzichten van de inkomsten en uitgaven.⁶⁹ Er was driftig gerekend en doorgerekend en voorspeld dat er in 1938 een zuiver nadelig kassaldo zou kunnen zijn van ruim tweeëntwintig duizend gulden. Bentinck twijfelde aan de uitkomsten en vroeg onafhankelijk advies over dit rapport. Hij deed dit bij professor Louis van Vuuren, hoogleraar sociale geografie verbonden aan de Universiteit van Utrecht. Op 23 april 1936 stuurde Van Vuuren een vertrouwelijke brief naar Godard en gaf zijn visie op het rapport van Van Lingen. Hij schreef dat de wereld was veranderd en de economische, fiscale en wettelijke omstandigheden gewijzigd waren. Ook schreef hij onomwonden dat een man, hoe toegewijd en betrokken ook, dit allemaal niet alleen kon behartigen. Van Vuuren voerde herhaaldelijk gesprekken met de rentmeester en met Godards zoon Adriaan om tot een aanvaardbare beheersvorm te komen. Hij zag nog maar één mogelijkheid om tot goed beheer te komen: een rechtskundig adviseur aanwijzen en een commissie van beheer aanstellen die het volledig bestuursrecht zou krijgen over de eigendommen. Hij adviseerde Godards zoon Adriaan dit voorstel met zijn familie te bespreken. Het was een opmerkelijk voorstel waar de oudste zoon en beoogd opvolger, graaf Carlos, niet bij betrokken werd. Een commissie van beheer kwam er niet, wel werden veel van de bezuinigingen doorgevoerd.⁷⁰ In 1937 werd aanvullend besloten 1906 hectaren van de onrendabele bosgronden te verkopen aan de investeringsmaatschappij Unitas van de ondernemer Frederik Hendrik Fentener van Vlissingen (1882-1962).⁷¹ Het NSW-gedeelte van Amerongen werd ingekrompen van 1.905 naar 482 hectaren.

67 Tijdens eens gesprek met de rentmeester van Weldam op 28 november 2018, dhr. J. Zandvoort, sprak deze over de opofferingen die eigenaren ook moesten willen opbrengen om de landgoederen rendabel te krijgen. Zie ook: I. Montijn, ‘Burgers op Biljoen’, in: Jorien Jas en Conrad Gietman, red., *Biljoen. Kas-teel, bewoners, landschap* (Zwolle, 2020), 171-193.

68 HUA, Archief Huis Amerongen, inv.nr. 554.

69 Ibidem.

70 Ibidem.

71 Klaus, *Honderd jaar Bewoningsgeschiedenis*, 140.

Naast financiële problemen speelden er ook politiek-institutionele kwesties. Een aantal democratiseringsgolven was over het land getrokken. Zo gold bijvoorbeeld vanaf 1919 algemeen kiesrecht. In Amerongen drongen de implicaties langzaam maar zeker door.

Godards wens op de begraafplaats van Amerongen een mausoleum te bouwen, is een voorbeeld van het nieuwe politieke klimaat. Toen Godard hiervoor in 1925 een stuk grond binnen de erfpacht van de algemene begraafplaats claimde, verzetten vooral de raadsleden Wildeman-Wisse (SDAP) en Knoppers zich hiertegen in felle bewoordingen.⁷² Zij vonden deze claim een regeling uit de middeleeuwen en volstrekt strijdig met de wet op het begraven.⁷³ Wildeman-Wisse verzette zich ook tegen de uitgebreide titulatuur die Bentinck gebruikte. Er werden harde woorden gebruikt die vooral terug te voeren waren op een statuskwestie. Deze confrontatie illustreert het verzwakken van Bentincks autoriteit. Zijn titulatuur werd bekritiseerd, aanspraken op eigen grond werden ter discussie gesteld. Ondanks het verzet volgde uiteindelijk toestemming voor de bouw.

Die teruglopende invloed uitsluitend verklaren vanuit Godards tanende financiële middelen is echter te eenvoudig. Het roept ook de vraag op hoe zijn mogelijkheden tot handelen – zijn *agency* – werd gevoed vanuit zijn (internationale) opvoeding en scholing. *Agency* is een begrip dat op verschillende manieren uitgelegd kan worden. Twee van de meest prominente visies zien *agency* in de context van de samenleving en als eigenschap van een individu.⁷⁴ Godards handelingsruimte werd zowel begrensd door zijn persoonlijkheidskenmerken als door de maatschappelijke veranderingen die zich voltrokken. Democratiseringsgolven – de overgang naar een bureaucratisch door de overheden gecontroleerd en democratisch gerechtvaardigd systeem – maakten dat de positie van invloedrijke landheren aan gezag inboette.

Modernisering van de dorpseconomie zou uiteindelijk pas geruime tijd na Godards dood plaatsvinden. Op verzoek van de Amerongse gemeenteraad werd in 1956 een sociaaleconomisch rapport uitgebracht over de toekomstmogelijkheden. De belangrijkste vraag in dit rapport was in welke mate elk der welvaartsbronnen geacht kon worden bij te dragen aan de materiële welvaart van de gemeenschap.⁷⁵ Het door het Technologisch Instituut in Utrecht uitgebrachte rapport maakt met zijn retrospectief onderzoek een aantal zaken uit de voorliggende halve eeuw inzichtelijk. Het stelt twee typerende feiten vast die grotendeels voortvloeiden uit het karakter van de Amerongse boerenbevolking. De meest in het oog lopende karaktertrekken waren volgens het instituut: conservatisme en individualisme. Deze lagen volgens het rapport aan de basis van de economische stagnatie in Amerongen. Nieuwe landbouwmethoden werden met wantrouwen beschouwd, aan scholing werd onvoldoende waarde gehecht.

72 Wildeman-Wisse was het eerste vrouwelijke raadslid van de gemeente Amerongen, Knoppers het tweede.

73 *Amerongsche Courant* (juni 1925).

74 P. Bourdieu, 'Social space and symbolic power', *Sociological Theory* 7 (1989), 14-25; P. Bourdieu, *Distinction: A social critique of the judgment of taste* (Abingdon, 2010); A. Giddens, *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age* (Stanford, 1991).

75 Economisch-technologisch instituut voor Utrecht, passim.

De lange mars naar Museum kasteel Amerongen

Tijdens de jaarwisseling van 1940 ging de gezondheidstoestand van Godard achteruit. Zijn beoogde opvolger was nog altijd vrijgezel en de huwelijkskeuzes van zijn kinderen pasten niet in de door hem beoogde lijn van de familiegeschiedenis. Godard stierf op 4 januari 1940 vrij onverwacht op het moment dat zijn zoon Willy en zijn kamerdienaar bezig waren om hem gereed te maken voor de nacht.⁷⁶

Huis Amerongen kwam als onverdeelde boedel in handen van de erfgenamen. De internationale habitus van de familie zorgde voor extra complicaties. Loyaliteiten van verschillende leden van de familie in de oorlogsjaren lagen verdeeld.⁷⁷ De nalatenschap bleef lange tijd onverdeeld als gevolg van de bezettingsjaren, ingewikkelde familieverhoudingen en de slepende procedure waarin Godards zoon graaf John, gravin Elisabeth en haar echtgenoot Sigurd von Ilseman terecht kwamen als gevolg van het door de overheid uitgevaardigde ‘Besluit Vijandelijk Vermogen’.⁷⁸ Al tijdens de Tweede Wereldoorlog had de Nederlandse regering in Londen vastgesteld dat het noodzakelijk was regels vast te stellen om de roof van goederen en rechten door de bezetter en diens handlangers ongedaan te maken. Het belangrijkste doel was het vergoeden van de oorlogsschade die de Nederlandse economie had geleden. Het vermogen van vermeende vijandelijke onderdanen ging in eigendom over naar de Staat. De enige manier om dit ongedaan te maken was het aanvragen van een ‘ontvijdingsverklaring’. Na juridische procedures volgde voor alle leden van de familie ontvijding, waarbij de goederen werden vrijgegeven. Het blijvend bewonen en beheren van het huis was echter niet meer mogelijk. Lange onderhandelingen zouden uiteindelijk tot verkoop leiden.

Het duurde na Godards dood uiteindelijk nog 37 jaar voor het Huis Amerongen in 1977 werd verkocht aan de *Stichting Utrechtse Kastelen*. In 1982 ging het eigendom over naar de *Stichting Kasteel Amerongen*. Het museum omvat uitsluitend het monumentale huis binnen de bedijkingen. Godards wens om het gehele landgoed als cultuurhistorische eenheid te laten voortbestaan, maakte geen deel uit van de verkoopvoorwaarden. Toch valt met enig recht te zeggen dat zijn wens deels overeind is gebleven. Amerongen telt 159 rijksmonumenten, gerelateerd aan de geschiedenis van dorp en kasteel.⁷⁹ Het Amerongse bos wordt beheerd door de Stichting Utrechts Landschap. Veel van het karakter is bewaard gebleven, maar de beslissingsbevoegdheid is verdeeld over meerdere partijen.

Tegenwoordig maken twee nazaten van Godard van Aldenburg Bentinck deel uit van het bestuur van het museum. Zij hebben zitting als vertegenwoordigers van de *Godard Bentinck trust*. Het aspect van nog altijd waarneembare continuïteit vanuit (voormalige) bewoners

76 Historisch Archief Twickel (HAT), inv.nr. 2196, boek 2, dagboek gravin Victoria.

77 Zie verder: symposium Nederlandse Kastelen Stichting 2020, ‘*Ongenode gasten*’, digitaal via: <https://youtu.be/5fP5emZOUvE>.

78 Besluit van 20 Oktober 1944 (Stb. n^o. E 133), houdende vaststelling van het Besluit Vijandelijk Vermogen, gewijzigd bij Besluiten van 26 Oktober 1945 (Stb. n^o. F 244) en van 16 november 1945 (Stb. n^o. F 272) en bij de wet van 21 December 1946 (Stb. n^o. G 382).

79 Amerongen (rijksmonumenten.nl).

Afb. 3. Melkfabriek te Amerongen in 1910 (foto Heemkundige Stichting Amerongen)

rond landgoederen en buitenplaatsen, met name binnen het cultureel veld, vraagt om een vervolg in toekomstige onderzoeksprojecten.

Conclusie

De beantwoording van de vraag, welke processen er in de periode 1879-1977 toe bijdroegen dat het kasteel transformeerde van adellijk huis tot museum, laat zien dat de zoektocht naar een gezonde financiële basis voor het landgoed niet uitsluitend werd bepaald door een breuklijn als de Eerste en/of Tweede Wereldoorlog. Het laat ook zien dat de Bentincks er zich bewust van waren dat ze deel uitmaakten van een Europese elite, een elite die een manier zocht om zich te verhouden tot de zich ontwikkelende nationale staat. Daarin verschillen de Bentincks van het transnationale voorbeeld van de Arenbergs. Bij de Bentincks was geen sprake van een bewust beleid van grootschalige aankopen van roerend of onroerend goed, geen bewuste spreiding van bezittingen over verschillende landen. Waar de Arenbergs zich volgens Goujon bewust concentreerden op hun verschillende deelbelangen en daar een uitgebalanceerd antwoord op zochten, is dat minder uitgesproken het geval bij de Bentincks. Omwille van de status van de familie wilden ze verankerd blijven in zowel de Duitse, Engelse als Nederlandse adel. De Bentincks konden het zich in het neutrale Nederland permitteren een keuze voor nationale loyaliteit en patriottisme uit te stellen. Elders maakte de Eerste Wereldoorlog het voor kosmopolitische aristocraten vrijwel onmogelijk geen keuze te ma-

ken: *ambiguity was not possible anymore*.⁸⁰ Godards langdurige worsteling met zijn nationaliteit had tot gevolg dat zijn handelen, zijn *agency*, werd beperkt. Het zorgde in een tijd van toenemend nationalisme voor de nodige carrièrebelemmeringen. Pas na lang wikken en wegen vroeg hij het Nederlanderschap in 1915, inmiddels 58 jaar oud, aan.

Bovendien peilde deze bijdrage naar de aard van Bentincks financieel-economische problemen en naar de achterliggende oorzaken. Om vast te kunnen stellen of de economische ontwikkeling de meest bepalende factor was voor de uiteindelijke transitie naar museum is echter meer onderzoek nodig. Godard van Aldenburg Bentinck is in dit artikel geplaatst binnen de context van de plattelandssamenleving. Het onderzoek laat zien dat bestudering van louter de economische neergang van landgoederen en buitenplaatsen, zonder deze nadrukkelijk in de omringende context te plaatsen, het beeld vertekent. Het onderzoek naar Godard Bentinck geeft een invulling van het door Kuiper vastgestelde hiaat in onze kennis met betrekking tot het opgaan van de plattelandsdorpen in de moderne tijd.⁸¹ Of modernisering mogelijk meer kans op succes had als er niet alleen vanuit de optiek van landgoedeigenaar was gezocht naar een rendabele oplossing, maar in samenhang met de ontwikkelingen van de plattelandsgemeenschap, blijft de vraag. Godard die met jeugdig elan was begonnen bewoog uiteindelijk (te) weinig met de veranderende politieke en economische omstandigheden mee. Hij miste de ondernemingszin die bijvoorbeeld de Van Pallandt en Van Reenens lieten zien.

De constatering van Van Cruyningen dat naast economische factoren ook het verminderde sociale en politieke belang van de landbezittende elite een rol speelde in de neergang van het kasteel en de buitenplaats, lijkt meer een rol te spelen bij een behoudend landheer als Godard dan bij de meer ondernemende landgoedeigenaren. Als bezitter van een derde van de totale oppervlakte van de gemeentelijke gronden had Godard bij het zoeken naar aansluiting bij de moderniteit een invloedrijke stem. Het politiek-religieus-conservatieve klimaat van het dorp maakte het mogelijk dat, grondwettelijke verzwakking ten spijt, de graaf tot de meest vooraanstaande Ameronger was uitgroeid. Hij werd de spil in de driehoek burgerlijk bestuur, kerk en kasteel, en zijn politieke belang nam vooral af na de invoering van het algemeen kiesrecht en de daarmee gepaard gaande paradigmaverschuiving van een wereld geënt op standspolitiek naar een bureaucratisch geïnstitutionaliseerde ordening.⁸²

Men kan niet anders dan vaststellen dat Bentinck toch vooral een vertragende invloed op de Amerongse economische ontwikkeling heeft gehad. Zijn centrale positie raakte hij steeds meer kwijt. Godards *agency*, zijn handelingsruimte, werd zowel begrensd door zijn persoonlijkheidskenmerken, gevoed vanuit zijn (kosmopolitische) opvoeding, als door de maatschappelijke veranderingen die zich voltrokken. De vraag werpt zich nu op of, in die rurale gebieden waar vergelijkbare invloedrijke grondeigenaren een bepalende invloed hadden, de

80 Goujon, 'Remaining at the top of the European aristocracy', 122.

81 Kuiper, 'Aristocratische distinctie en aan de top blijven', 19, 63-82; zie ook: Van der Woud, *de Nieuwe Mens*, 10.

82 R. de Jong, *Van standspolitiek naar partijloyaliteit* (Hilversum, 1999).

conclusies van het Utrechts onderzoek uit 1956 ‘conservatisme en individualisme’ als bron van economische stagnatie, ook herkenbaar is. Of moeten we in navolging van recentere publicaties van Mijnhardt, Brusse, Storms-Smeets en Van Cruyningen, vooral externe economische factoren aanwijzen?

Bentincks geloof in de bijzondere deugd van de aristocratie belemmerde hem om zich zijn gewijzigde positie na 1918 te realiseren. Hij werd zich bewust van verandering, maar zijn aristocratische habitus bleef als een schild om hem heen aanwezig en weerhield hem ervan adequaat te reageren. Van Cruyningen liet zien dat om het groeiende rentabiliteitsprobleem te bezweren op het landgoed Biljoen, maar ook elders, werd gekozen voor het afstoten van de minst rendabele gronden.⁸³ Bentinck koos uiteindelijk ook voor deze uitweg. In 1937 werd het NSW-gedeelte van Godards gronden ingekrompen van 1905 naar 482 hectare.⁸⁴ Er was geen ruimte binnen het conservatieve Amerongse klimaat voor ingrijpende economische initiatieven, zoals de voorbeelden van de families Van Reenen op de heerlijkheid Bergen en de Van Pallands op de buitenplaats Duinrell lieten zien.⁸⁵

181

Leo van Putten is historicus en als promovendus verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Hij verricht onderzoek naar het leven van Godard van Aldenburg Bentinck. De auteur brengt graag zijn dank over aan de peer reviewers voor hun waardevolle suggesties.

Universiteit van Amsterdam – l.p.vanputten@uva.nl

83 Cruyningen, ‘De toekomst van Biljoen’, 307.

84 HUA, archief Huis Amerongen, inv.nr. 554.

85 Reenen-Völter, *De heerlijkheid Bergen*, passim; Draaijer, *Landgoed als leerschool*, 15-18.

Artikelen

- Ennoblement and the control of grants of arms in sixteenth-century Lorraine 9

Jean-Christophe Blanchard

- Burgers op het kasteel. Elitedistinctie en representatie onder Hollandse heren buiten de ridderstand in de zeventiende en achttiende eeuw 34

Rob van der Laarse

Dossier Adel en dieren

- De anti-hond: poezen en edellieden 84

Hanneke Ronnes

- Slapeloze nachten en onvermoede doodsoorzaken. Over ongedierte in middeleeuwse kastelen en paleizen 97

Elizabeth den Hartog

- De politieke relevantie van de Spaanse schimmel van Prins Maurits ten tijde van de Republiek 110

Harry J. Kraaij

- Het kind als valkenier: opvoeding, heerschappij en valkerij in de zeventiende-eeuwse schilderkunst 121

Yannis Hadjinicolaou

- Exotische dieren op de buitenplaats: menagerieën in de achttiende eeuw 138

Carlo Valerio

- De Groene Minnaar van Margaretha van Oostenrijk 150

Paul J. Smith

